

**G O D I Š N J A K
G R A D S K O G
M U Z E J A**

broj 6

V A R A Ž D I N 1 9 8 1

Uredništvo:

Libuše Kašpar, Miroslav Klemm, Marina Šimek, Ivanka Štager, Jasna Tomičić

Za nakladnika:

Jasna Tomičić

**U povodu 800-obljetnice grada Varaždina i 40-godišnjice ustanka naroda i
narodnosti SFR Jugoslavije**

Lektura i prijevod:

Bosiljka Paska (hrvatski)

Silvija Šamarija (njemački)

Ivy Kugli-Lentić, Marina Šimek, Ladislav Šaban

Dubravka Reicher-Milosavljević (engleski)

Godišnjak je tiskan u 1000 primjeraka

Pokroviteljstvo NIŠRO Varaždin

Tisak:

NIŠRO Varaždin

VARAŽDINSKE KLAONICE U PROŠLOSTI

O varažinskim klaonicama do polovice XIX stoljeća sačuvano je malo podataka. Prve vijesti o njima potječu iz polovice XV stoljeća. Iz tog vremena sačuvana su dva znamenita podatka, i to da se stoka mogla klati samo u klaonicama i da su klaonice morale biti smještene izvan grada (1, str. 293 i 105).

Po podacima, što ih pruža arhivska građa iz spomenutog razdoblja, izlazi na vidjelo da je u gradu Varaždinu, već gotovo prije 500 godina, stvoren prikladan upravni okvir, tj. grad je donio odluke i odredbe o klanju stoke i o higijeni te čistoći u gradu uopće (2).

U polovici XV st. grad Varaždin, ili kako ga građani nazivahu »varoš«, bio je utvrđen grabištima, zemljanim bedemom i drvenim palisadama. Unutar gradskih utvrda u tzv. »gradskoj jezgri« bilo je izričito zabranjeno klanje stoke. Svakako, takav je propis za ono doba bio opravdan i važan jer bi klanjem stoke u gradu nastao, naročito ljeti, nesnosan smrad i zadah. Na taj su način umanjene i opasnosti koje su više ili manje spojene i s dogonom stoke na klanje u grad. Pa ipak, donošenje takvog propisa ponajviše je uvjetovao strah od zaraznih bolesti, a naročito od kuge, jer se u ono vrijeme smatralo da se bolest širi »nečistim« zrakom. Iako je bilo zabranjeno klanje stoke unutar gradskih utvrđenja, mesari nisu poštivali te odredbe, pa je gradski sudac god. 1457. zapečatio mesnice onim mesarima koji su klali u unutrašnjem dijelu grada (1, str. 105 — v. sl. 18.).

Mesari su stanovali pretežno u predgrađima, u »Dugom koncu« (danas Ulica maršala Tita) i u »Poklečanu« (poslije Ludbreška ulica, a danas Ulica Jugoslavenske armije), gdje su dvorišta bila prostrana, pa su blago mogli klati i u drvenim šupama (3, str. 45).

11. siječnja 1462. varoški sud je zaključio da ostaje pri odluci o klanju stoke koju je donio zagorski župan i ban Slavonije Jan Vitovec zajedno s prisežnicima grada Varaždina, tj da se blago smije klati samo u klaonicama (» .. mactandi in mactellis nec alio modo«), a važnost te odluke naglašena je upravo time što ju je donio ban zajedno s prisežnicima (1, str. 293 — v. sl. 17.). To je, zasada svakako prva i danas najstarija odluka o obaveznom klanju stoke u klaonicama, izdana u srednjovjekovnoj Hrvatskoj te sačuvana u pisanom dokumentu, pa je zato od posebnog značenja za proučavanje povijesti o higijeni mesa. Danas je teško dokučiti razloge koji su naveli bana i prisežnike da donesu takvu odluku, ali nema sumnje da je tome pridonio i strah od govede kuge koja je tada neprestance harala u okolici Varaždina (4, str. 223).

U gradu se donekle pazilo i na opće higijenske prilike. Zaključiti je to po tome što je god. 1457. grad zabranio mesarima da u grabištima peru crijeva, krpe i odjeću (1, str. 105). Grabišta oko grada bila su mesarima pogodna za pra-

nje i bacanje klaoničkih otpadaka jer su im bila pri ruci. Treba spomenuti da Varaždin u ono vrijeme nipošto nije zaostao u pogledu higijene i zdravstvene kulture za drugim gradovima zapadne Evrope. U gradu su bila dva kirurga i pet »kupalištara«, a od zdravstvenih ustanova hospital, ljekarna, kupališta i klaonica. Briga za zdravstvo došla je do izražaja u različitim zdravstvenim odredbama; pri donošenju takvih odluka grad se oslanjao uglavnom na iskustvo.

Mesari su nerado klali stoku u klaonici izvan grada, pa je god. 1593. grad odredio globu od 1 florentina za neposlušne mesare. No ni nakon 150 godina stanje se nije mnogo izmijenilo: gradski magistrat opet prekorava mesare jer kolju blago unutar gradskih zidina, i to pokraj groblja oko župne crkve gdje su bile šupe i mesnice mesarkog ceha (3, str. 49). Da bi to prekinula, gradska uprava 23. studenoga 1743. donosi »Štatut« kojim naređuje da mesari moraju:

»zvnu varoša napraviti »Plajšpong« (Fleischbank, klaonicu) gdje buju marhu rezali i droba snažili, da ne buju iz nesnagum drobeca snaženja i vojdom ljudi od farne crkve odbijali, marhe kosti z kostijum človečemi na cintoremu (cinktorij, groblje) mešali i vu takvom nedostojnom stališu varaške vulice nutri i zvuna deržali, nego lepo i tusto meso na koli gotovo vu mesnice peljali« (5, 1934, 250).

God. 1768. građani upućuju molbu kraljici MARIJI TEREZIJI da im vrati klaonicu za koju je grof ERDÖDY tvrdio da je na njegovu zemljištu i zbog toga im je oduzeo (6 i 7). Iz toga se vidi koliko je građanima bilo stalo da imaju vlastitu klaonicu.

God. 1830. proširila se iz Azije po Evropi, prvi put u povijesti, do tada nepoznata bolest — kolera. Strah, što ga je u prijašnjim godinama ljudima zadavala kuga, sada je zamijenila kolera. Ta se bolest brzo širila poput talasa, kosila mnogo ljudi, a preventiva i terapija bile su bezuspješne. Dana 3. studenoga 1830, kada su prve vijesti o »morbi orientalis cholera vocati« stigle u Zagreb, zem. vlada izdala je odredbe o oprezu prema toj opakoj bolesti pod nazivom »Poučenje na zdravlje upraviteljstva«. Na osnovu tih odredaba varaždinska županija je propisala zdravstveno-redarstvene mjere koje je trebalo hitno sprovesti. Među ostalim, naređeno je grofu ERDÖDYU da mora, što prije, izvan grada podići novu klaonicu za potrebe svojih mesnica jer će mu u buduće biti zabranjeno klanje u gradskoj klaonici (8, 1830, 1348). Grof se žali na tu odluku gradske uprave i zahtijeva da mu se pusti uređenje klaonice u stražnjem dijelu njegove mesnice koja se tada nalazila blizu uršulinskog samostana. Županija je odbila taj prijedlog i zabranila mu klanje stoke tako dugo dok sebi ne sagradi klaonicu izvan grada (8, 1831, 1406). God. 1831. gradska uprava zahtijeva od gospoštije tvrde ERDÖDY da postavi u prijašnje stanje neki jarak koji je zatrpan za vrijeme gradnje tvrđavske klaonice i plati štetu počinjenu rušenjem ograde uz klaonicu (8, 1831, 1419 i 1832, 1484).

God. 1842. spominje se starogradska klaonica u Poklečanu, u svezi procjene štete koju su učinili mesarski psi:

»Cucki mesarski su zjahali herš pri sloprogi (Slagbrücke, klaonica) vu vulici Poklichanzki, gde poznati je jošti maršečke kosti i oztalu od marhe drobovinu« (8, 1842, 3089).

Iz spomenutih se podataka doznaje da je nova starogradska klaonica bila sagrađena već god. 1831. i da se nalazila u Poklečanskoj ulici.

U starim spisima često se spominju »mesarski psi«. Mesari su pse sa sobom vodili u klaonicu i u mesnice gdje bi žderali otpatke od klanja i oslobađali ih od smrada. To je u neku ruku i razumljivo jer u ono vrijeme nisu bile poznate opasnosti takvog postupka, no malo zatim mesarima će biti zabranjeno da pse vode u klaonicu, mesnice i trg.

Kada je god. 1836. završila prva pandemija kolere u Evropi, zabilježeno je da je od nje oboljelo nekoliko milijuna osoba, a umrlo 229.000. Varaždin je, do duše, bio pošteđen od ove pandemije, ali nije izmakao drugoj. Prvi smrtni slučaj kolere zabilježen je u gradu Varaždinu 29. srpnja 1849. U to vrijeme spominje se i gradska klaonica u »Sloperškoj ulici« (poslije Bolnička, danas Prešernova ulica) (9).

God. 1848. gradska uprava je odlučila da proda »zemljišta na kojima nekoč stajase varoške klaonice«. Nisu sačuvani dokumenti iz kojih bi se moglo vidjeti gdje su se one nalazile (10, 1848, 2509).

God. 1851. spominju se dvije varoške klaonice izvan grada. Te godine gradski fizik izvještava da varoški mesari imaju četiri »klaonice«, a vlastelinski tri, od kojih je jedna u »Neugebäude« (Palača Oršić, sada Preradovićeve ul. 15) (11, 1851, 490). Iz tih se podataka ne može zaključiti koliko je bilo klaoničkih zgrada jer pod pojmom klaonica podrazumijevala se prostorija, a ne zgrada, pa je prema tome u sklopu jedne zgrade moglo biti i nekoliko »klaonica«.

God. 1851. redaju se tužbe na nered i zapuštenost u gradskoj klaonici, pa je gradska uprava na poticaj županije naredila gradskom fiziku da pregleda u kakvom je stanju gradska klaonica i podnese izvješće s prijedlozima što bi sve trebalo učiniti da se stanje popravi. Gradski fizik se osvjedočio da je u klaonici zaista veliki nered, i u svom izvještaju predlaže da treba »usvojiti načelo« da se blago kolje samo u klaonici na jednom mjestu (11, 1851, 691). Nakon toga gradsko poglavarstvo uputilo je u klaonicu odbor od tri člana s gradskim satnikom na čelu da izvide što se može učiniti da se ukloni nered pri klanju. Odbor je podnio ovo izvješće:

»Došavši na lice mjesta ni samo klanice u zevsema nerednom i nesnažnem stališu, nego i dvorište pretesno u kojem 5 kupi gnoja nalaziju se, jednu široku jamu sa gnojem i vodum napunjenu i zdenac u kojem od laina garda čarna voda steče se, planke raztergane, nekuliko dasek i jednu stran vrata odnešena pronašli smo. Dok se premembe klaoniceh miesto učinilo nebude, dobar red obderžavati se nemože. Iz toga proizlazi da se mora prostranije miesto osigurati, zato 200 klaftrov od susjeda pogoditi i posle cielo miesto sa dobrum grajum zatvoriti, unutar pako za marvu privezati Bovier (gove-darnik) zvan napraviti dade, da niedno marše miesarom iznutra obitji, niti se kvar susedom zrokovati mogel bude. Klanice se imadu u dobar stališ postaviti, graba radi koje niti kola poradi tiesnoće obernuti, niti snaga zderžati se nemože zametće i zdenac načiniti imade, tako nikakova smrdljiva voda unutar stekla se nebude. Po uređenju klanice se imadu cehu mesarskom po odboru pismeno predati, za koje isti ceħ jamčiti imade« (11, 1851, 691).

Iz tog se spisa doznaje da je u zgradi klaonice bilo zapravo nekoliko »klaonica«; sudeći po hrpama gnoja pet. Razumljivo je da su mesari izbjegavali da stoku kolju u tako neurednoj i zapuštenoj klaonici, pa su radije klali kod kuće. Zbog toga je gradsko poglavarstvo još iste godine dalo urediti klaonicu i 20. lipnja

predalo je mesarskom cehu na upotrebu (11, 1851, 490; 735). Mesari su unatoč tomu govedo i ostalu stoku klali kod kuće, pa je gradsko poglavarstvo dalo oglašiti da se goveda smiju klati samo u klaonici (10, 1854, 3111).

U to vrijeme bila je jedna klaonica i u Biškopcu, selu koje se nadovezuje na predgrađe Varaždina. AUGUST FRESSER, nadzornik gradske klaonice, prijavio je kobasičare da stoku kolju u biškupečkoj klaonici, a meso dovoze u grad, pa pita što treba poduzeti jer je govedinu bilo zabranjeno dopremati u grad (10, 1854, 3616).

1. listopada 1855. IVAN ROTHENSTEIN »počasni živinovračitelj« imenovan je za »nadziratelja gradskih klanica«. Posebno treba istaknuti da je to prvi put u povijesti Varaždina da je briga o klaonici povjerena osobi koja vrši veterinarsku djelatnost (10, 1855, 3729).

God. 1857. nanovo su nastale neprilike oko gradske klaonice. Susjedi se žalje da stoka izlazi iz klaoničkog predvorja i pravi štetu na livadi. Ustanovilo se da su kod preinake predvorja upotrijebljeni stari čavli, pa stoka lako može razoriti slabo pričvršćenu drvenu ogradu (10, 1857, 4297; 5341).

Gradska klaonica nije više bila dovoljno prostrana da bi u njoj mogli stoku klati i mesari i kobasičari kojima je bilo zabranjeno da kod kuće kolju stoku. Zbog toga je 6. lipnja 1857. grad odlučio da kobasičari moraju u roku od 14 dana, u dogovoru s živinovračiteljem, napraviti »klaonicu za vlastitu potrebu«, i to u dvorištu gradske klaonice. Budući da kobasičari voze kući toplo meso, gradsko poglavarstvo smatra da oni ne trebaju imati tako veliku klaonicu kao mesari »već samo mjesto za tući u dvorištu«. Po svemu sudeći to je trebala biti drvena šupa (10, 1857, 6289).

Iako za vremensko razdoblje od osam godina nema podataka o stanju klaonice, nema sumnje da je ona brzo propadala, pa zbog toga IVAN ROTHENSTEIN podnosi god. 1865. zahtjev za njezin popravak, a kao najhitnije spominje da treba izmijeniti veliku drvenu cijev na klaoničkom bunaru koja se ne može upotrijebiti jer voda iz nje »na sve strane pršči« (10, 1865, 568).

Prilike u klaonici postale su sve nesnosnije: posvuda nered, nečistoća, užasan zadržak i štakori. Takvo strašno stanje više se nije moglo trpjeti, pa je gradsko poglavarstvo odlučilo na istom mjestu sagraditi novu zidanu klaonicu. Gradnju je trebalo započeti već iste godine, ali zbog nedovršenih priprema početak je odgođen (11, 1865, 265). Ruševno stanje klaonice prisililo je mesare da kod kuće kolju stoku, iako je namjesničko vijeće naredbom 2. veljače i 23. lipnja spomenute godine to zabranilo.

9. rujna 1867. zemaljski praliječnik izvijestio je namjesničko vijeće da je varaždinska klaonica »prava poderotina i razvalina« pa se stoka kolje »po privatnim kućama« što se ne može dozvoliti jer je prouzročena smrad »pučanstvu vrlo neugodan i zdravlju njegovu pogibeljan«. Zato svom snagom treba nastojati da se nova klaonica što prije sagradi (11, 1867, 1276).

Dana 18. svibnja 1868. gradski satnik podnosi izvještaj da je stara klaonica potpuno ruševna i ne služi više za klanje, nego za utočište i prenočište skitnica. Kada je došao u klaonicu, našao je ulazna vrata otvorena, a na podu prostutu slamu i odbačenu bocu. Predlaže da se iz klaonice uklone još upotrebljivi predmeti kako ne bi sasvim propali.

Tako je 21. srpnja 1868. odlučeno da će buduća klaonica (koja će se graditi na uglu današnjih ulica Milice Pavlič i Frana Supila) imati 5 »klaonica« (zasebnih prostorija za klanje). Na dvorišnoj strani svaka prostorija imat će vrata, a na uličnoj strani na zidu otvore za oticanje tekućih otpadaka. Pod i žljebovi bit će izrađeni od kamenih pločica, a ne od drvenih stupova, kako je predloženo, te će imati nagib od sredine prema gnojištu (11, 1868, 1227 — v. sl. 19).

Već 1. kolovoza 1868. FRANC PLOHL, gradski mjernik, izradio je troškovnik za novu klaonicu. Predračunska svota iznosila je 7.563 forinti i 59 novčića. 8. kolovoza pogođeni su zidarski radovi za 1.600 forinti, a tesarski za 1.473 forinti (11, 1868, 1361).

No, 9. rujna 1869. dr JOSIP SCHLOSSER, zemaljski praliječnik i namjesnički savjetnik, izvješćuje Namjesničko vijeće o pregledu zdravstvenih ustanova (bolnice, ljekarne i klaonice) u Varaždinu. Ustanovio je da mesari unatoč odredbama Namjesničkog vijeća iz god. 1865. i 1866. još »sveudilj marvu kotkuće kolju«, a ne u općoj klaonici kako zakon propisuje, i to jedino iz razloga što je stara klaonica prava poderotina, a nova još nije sagrađena (11, 1870, 241).

Namjesničko vijeće iznova poziva Gradsko poglavarstvo:

»... neka svom snagom nastoji da nova klaonica što prije bude sagrađena, jer se sadašnji način klanja marve kod privatnih kuća podnipošto ne može dopustiti iz razloga, što time prouzročen smrad pučanstvu je vrlo neugodan, a zdravlju njegovu pogibeljan« (11, 1870, 241).

Iz spomenutog se podatka također vidi da liječnici u to vrijeme još uvijek nisu napustili teoriju o mijazmama, tj. da se bolesti prenose nečistim zrakom. God. 1867. klaonica je osigurana kod peštanskog osiguravajućeg društva na jednu godinu i iznos od 2.240 forinti (11, 1868, 1641), a naredne godine postavljena je taraca od 3" do 5" (oznaka za »col«, »palac« = 26 mm) debelog kamena iz pećine u Moždjencu (11, 1872, 60).

16. siječnja 1870. dr KAMILLO BEIL, gradski fizik, izvješćuje da je gradska klaonica »ipak jedared sagrađena, ali da nedostaje unutrašnje uređenje pa se još ne može upotrebiti« (11, 1870, 241). Klaonica je posve dovršena 29. srpnja 1870, ali je klanje u njoj započelo tek 17. rujna (11, 1870, 142; 1145. i 12, 1874, 672). Novosagrađena klaonica dobila je tako i prvog čuvara — to je bio HRUŠOVIĆ FRANJO, inače gradski glazbar, koji je na temelju natječaja primljen 21. lipnja 1870 (11, 1870, 1150).

Novosagrađena klaonica nije od samog početka valjala; imala je mnogo nedostataka koje je županijski fizik uočio i na njih upozorio već u svom izvješću za god. 1870:

»Stan nadzornika klaonice je vlažan, pa bi trebalo produljiti krov nad ulazom. Pad na kamenitom podu pogrešno je izveden, pa se žitke izmetine cijede prema postranim zidovima i metlom ih treba gurati prema propustu. Gnojna graba nije betonirana, nego samo prućem popođena, pa će se izmetine upijati u tlo i zrak neizmjereno okuživati. Graba nema ni ogradu pa je pogibeljna za djecu. Samo jedan zdenac u dvorištu nije dostatan. Suša za marvu je premalena i otvorena pa je stoka izložena kiši i snijegu« (11, 1871, 34).

U povodu tog izvješća naređeno je 24. siječnja 1871. gospodarskom odboru da »naznačene mane razvidi i shodno učini, da se svim zdravstveno-redarstvenim nepodobštinama što prije doskoči« (11, 1871, 400).

Nadalje 24. veljače 1870, IVAN ROTHENSTEIN, »pregledač mesa« izvješćuje da je voda u bunaru tako mutna i smrdljiva da se za pranje mesa i čišćenje klaonice ne može upotrijebiti »pak se kroz to i meso kvari, što je opet ljudskom zdravlju škodljivo«. Gradski fizik dopisuje na njegovom izvješću ovu svoju primjebu: »Suvišno bi bilo razložiti, kakve sve škode zločesta voda na ustrojstvo živih bićah proizvodi.« 28. ožujka taj je spis upućen gospodarskom odboru te naređeno da odmah izvidi stanje spomenutog bunara i »shodno učini da se klaonica dobrom i zdravom vodom providi (11, 1871, 400). Iz izvješća županijskog fizika za god. 1871. doznaje se da je bunar popravljen, ali ostale mane nisu uklonjene, npr. gnojna jama nije ograđena niti popločena (11, 1872, 291).

Slijedeće godine F. HRUŠOCI, čuvar klaonice, moli da mu se napravi »kotar« (Einsatz, komora) za zelje i krumpir, te da se za klaonicu nabavi pisaci stol, dva stolca i triješće za potpaljivanje (11, 1872, 1192).

U zdravstvenom izvješću za god. 1872. županijski fizik nanovo upozorava da gnojna jama još nije potaracana niti ograđena. Izmetine cijelu godinu nisu bile uklonjene »već su se, štoviše, iz prepune jame izlievale i mefitičko se izparavanje u cijeloj okolini razprostiralo« (11, 1872, 535 i 1873, 636).

God. 1873. i mesari su podastrili pismeni prigovor na nedostatke u klaonici. Tuže se na loše izvedeni pod, zbog čega se tekućina skuplja, pa su zbog toga prljavi zidovi, i meso se prlja pri skidanju kože. Gnojna graba je nepravilno izvedena jer su njezini kameni zidovi zaliveni mortom pa se »nasrću smrada«, a nije ni ograđena pa psi, tražeći hranu, loču krv, gaze po jami i razvlače »smrad« (11, 1874, 1128).

Na prigovor mesara gospodarski se odbor na mjestu osvjedočio da spomenuti nedostaci postoje i predložio: da se učvrste vitla koja se giblju — da se u komorama preslaže tarac i uredi nagib prema propustima na zidu — da se poprave ulazna vrata kako se psi ne bi mogli provlačiti — da se gnojna graba ogradi i redovito isprazni — te da se iskopa jarak za otjecanje vode koja se skuplja oko bunara i ometa pješake i »foringe« (11, 1874, 46).

Osim prigovora mesara i njihovih zahtjeva te prijedloga gospodarskog odbora da se nedostaci uklone, VATROSLAV HILD, gradski živinar, predložio je da se u dvorištu klaonice napravi suša za kola i konje koji inače kisnu dok se on zadržava u klaonici zbog pregleda mesa (11, 1877, 1180). U svojem pak izvješću za 4. tromjesečje god. 1874. spominje da je nacrt za ogradu oko gnojne jame izrađen i da je napravljen rigol oko bunara, ali da bi još trebalo izmijeniti pločice kojima je opločena klaonica jer su mekane i brzo propadaju (11, 1874, 924).

Za spomenutu god. 1874. i županijski je fizik podnio izvješće u kojem navodi da se stanje u gradskoj klaonici, od kada je podignuta, vrlo malo izmijenilo. Pod je premalo nagnut prema gnojnoj jami pa je »tegotno oticanje izmetina«. Spominje da je te godine u Varaždinu harala goveđa kuga. Za vrijeme pošasti klaoničke prostorije bile su nečiste, a tek kad je zaraza prošla, klaonica je očišćena (11, 1875, 295).

Gospodarski odbor je raspravljao o primjedbama gradskog živinara i županijskog fizika i napomenuo da su pločice kojima je opločena klaonica još

uvijek u dobrom stanju, a općina nema novaca. Zato treba pričekati s postavljanjem novih dok se sadašnje ne istroše, pa kad se budu mijenjale, treba urediti nagib (11, 1875, 1047).

No, već 23. srpnja 1875. gradsko zastupstvo je zaključilo da pločnik u klaonici treba odmah presložiti i urediti nagib, a zajedničku gnojnu jamu dužni su mesarski majstori dati svaki drugi tjedan očistiti (11, 1875, 1329).

Među ostalim spisima iz te godine nalazi se obavještenje da je L. C. ZAMARSKI, vlasnik c. k. dvorske tiskare u Beču, poslao gradu ponudu za pretplatu na knjigu FRANZA WENZELA »Oo putnom opisu vrhu uredjenja marvinskih saj-mova i klaonica u glavnih gradovah Europe«. Nismo saznali da li je ta knjiga dospjela u Varaždin (11, 1875, 1228).

Da se spomenuti nedostaci u gradskoj klaonici ni slijedeće godine nisu uklonili, vidi se iz izvještaja županijskog fizika u kojem se upozorava da treba u nekim komorama popraviti manjkav tarac, pričvrstiti rasklimano vitlo, koje može iz zida ispasti i nekoga ubiti, očistiti nečisti bunar, te gnoj pravodobno izvoziti. Potaknut tim izvještajem grad je naredio gospodarskom odboru neka uredi klaonicu (11, 1877, 51). Te godine umro je FRANJO MORAVEC, »nadzireatelj klaonice«, a na njegovo mjesto imenovan MARTIN MIŠČIN, mesar, star 48 godina, otac troje djece (4, 1877, 35).

Da bi se izbjegao smrad, određeno je da se iz klaonice mora izvoziti gnoj svakih 14 dana, a za vrijeme ljetnih vrućina i češće, što će odrediti gradski satnik. 2. prosinca 1876. iznajmljeno je čišćenje gnojne jame (11, 1877, 106).

Tek 1. veljače 1877. bio je predložen gradskom poglavarstvu predračun zidarskih i klesarskih radova za postavljanje pločnika u klaonici. Predviđalo se da će troškovi za posao, bez cijene koštanja kamena, iznositi 100 forinti (11, 1877, 300).

Da mjesto na kojem se kolje stoka ne bi svojim smradom smetalo susjedi-ma i da ne bi bilo izvor zaraze, »Obrtni zakon« iz god. 1872. je odredio:

»U mjestih, gdje ima samo jedan ili dva mesara, valja marvu klati samo u mjestu putem razprave određenu« (11, 1878, 1417), (13). »Kada je uživanje obrta skopčano s podignućem posaonica koje svojim položajem ili radnjom stanovnike uznemiruje, kao klaonice..., smiju se podići samo na temelju doz-vole obrtne oblasti« (13).

A »Zakon o postupku proti goveđoj kugi« od 1. travnja 1877. upućuje gdje treba graditi klaonice:

»Klaonice valja graditi izvan mjesta u kakvu zabitnu kraju, kamo domaća mat-va ne zalazi i kamo nemo znatnijeg prometa« (14).

»Klaonice valja graditi izvan mjesta u kakvu zabitnu kraju, kamo domaća marva ne zalazi i kamo nema znatnijeg prometa« (14).

Preporuča da se grade samo javne klaonice jer:

»Javne klaonice pružaju više jamstva za točnu pregledbu nego sukromne (privatne), koje obćine nebi trebale da dalje privatnikom dozvoljavaju«.

I vladina naredba od 5. svibnja te godine određuje da treba graditi javnu klaonicu gdje će svaki mesar klati:

»Da bude razgledba marve za klanje i mesa za užitak što pouzdanija, lakša i jeftinija, imade občina o tom nastojati, da svagdje, gdje ima više mesarah, bude posebna zajednička klaonica« (20).

Iako je čišćenje gnojne jame i odvažanje đubra iz klaonice dano u zakup, zakupnik je to neredovito činio, pa je VATROSLAV HILD, gradski živinar 27. travnja 1879. podnio prijavu gradskom poglavarstvu da su se u klaonici nakupile izmetine zbog neredovitog odvoženja, i zahtijeva da se zakupnika opomene na redovito čišćenje. Unatoč tomu stanje se nije popravilo pa je županijski fizik izvijestio zemaljsku vladu da je gnojnište u klaonici neuredno. Zato je 17. studenoga 1880. zemaljska vlada naredila gradskoj upravi da izmetine i gnojnicu treba iz jame dva puta tjedno ispražnjivati (10, 1879, 2861), (11, 1880, 366).

Problemi klaonice nisu se rješavali, iako se o njima mnogo raspravljalo i pisalo, pa se u njihovo rješavanje umiješao i podžupan. On je 25. travnja 1881. zatražio na osnovi naredbe Zemaljske vlade da ga građansko poglavarstvo izvijesti da li su svi nedostaci u klaonici uklonjeni, a ako nisu, koji je razlog tome.

Upotreba klaonice od otvorenja do 24. siječnja 1884. bila je besplatna. Tada je gospodarski odbor zaključio da bi mesari trebali u buduće plaćati za upotrebljavanje vitla godišnje 15 forinti, jer gradnja, održavanje i nadziranje klaonice mnogo stoje, a oni je besplatno koriste (11, 1874, 291).

Gradski veterinar IVAN RUTHNER izvjetšava 30. lipnja da se stanje u gradskoj klaonici donekle popravilo jer se klaonica redovito čisti. Međutim, oko zgrade još je uvijek veliko blato koje se unosi u komore, a graba za otpatke je ruševna (10, 1884, 6802).

»Obrtnim zakonom« iz 1884. određeno je da se klaonice i »čistionice crijeva« smiju podići samo uz dozvolu obrtne oblasti. Namjeru podignuća takvih »posaonica« treba »svestrano oglasiti« i nakon četiri tjedna na mjestu gradnje održati javnu raspravu na kojoj može svatko u vezi gradnje staviti obrazloženi prigovor. Kod dodjele dozvole za gradnju klaonica treba svakako uzeti u obzir zdravstveno-redarstvene propise »glede okuženja vode« i odredbe obrtnog zakona (15).

Prve vijesti o klanju stoke iz nužde u Varaždinu potječu od 10. ožujka 1886. Toga dana grad je obavijestio zemaljsku vladu da se na sjednici gradskog zastupstva raspravljalo o uređenju klaonice za klanje sitne stoke iz nužde (10, 1886, 639). Do tada su se u klaonici isključivo klala goveda, a o klanju iz nužde nije se vodilo računa. U mjesecu listopadu grad obavještava zemaljsku vladu da su u klaonici uređene prostorije za klanje svinja. Istovremeno propisane su i pristojbe za klanje pojedinih kategorija stoke (16, 1887, 46).

15. travnja 1887. gradsko zastupstvo je na molbu mesara ukinulo pristojbu za klanje teladi s obrazloženjem da se kod klanja teladi ne troše drva za grijanje vode, a pristojba od 10 novčića bila je samo za to određena (16, 1887, 21).

Spomenuta klaonica nije nikako zadovoljavala već od svoje izgradnje ni nakon svih mogućih popravaka. Zbog toga je na sjednici gradskog zastupstva u kolovozu 1887. predloženo da se sagradi nova klaonica na prikladnijem mjestu. Predmet izgradnje nove klaonice dostavljen je gospodarskom odboru da ga proüči i podnese gradskom zastupstvu obrazloženi prijedlog (16, 1887, 30).

Klaonica je postala pretijesna od kada su se i svinje u njoj klale, pa je 5. prosinca 1887. dozvoljeno mesarima—krčmarima (mesarima koji su imali i krčmu), na njihov zahtjev, da smiju kod kuće klati stoku čije će meso sami kuhati i peći u krčmi (16, 1887).

Iako se varaždinskim klaonicama štošta moglo prigovoriti, taj grad je u pogledu klaonica bio daleko ispred zakonskih propisa. Tek »Veterinarski zakon« (Zakon ob oredjenju veterinarstva u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji) 27. kolovoza 1888. propisuje da će se u gradovima i mjestima, koje odredi vlada, smjeti klati samo u javnim klaonicama, a kakva mjesta se mogu odabrati za klaonicu, odredit će se posebnom naredbom (17). U vezi toga 20. prosinca odjel za unutarnje poslove zemaljske vlade, naredbom je propisao u pogledu »podizanja i gradnje klaonica« slijedeće: u gradovima i ostalim mjestima gdje se troši mnogo mesa, općine su dužne podići javne klaonice. Izvan klaonica zabranjeno je klati goveda i telad. Mjesta u kojima će se podići klaonice, odredit će spomenuti odjel za unutarnje poslove na prijedlog upravnog odbora županije. Veterinari mogu samostalno predložiti da se podignu javne klaonice, naročito u onim mjestima gdje se godišnje zakolje više od 150 goveda. Javne klaonice valja podići izvan naselja na mjestu koje je nedostupno domaćim životinjama. Klaonica mora imati čvrst temelj, te pod i zidove načinjene tako da se mogu lako i temeljito čistiti. Ako je mjesto pokraj rijeke ili potoka s dosta jakim strujom i dovoljno vode, tada klanicu treba podići pokraj rijeke ili potoka, iznad naselja da bi krv, otpaci i ostale tekućine iz klaonice mogle neposredno otjecati u korito. Voda ispod klaonice, naravno, ne smije se upotrebljavati za napajanje životinja. Gdje se klaonica ne može podići pokraj tekuće vode, treba se pobrinuti za zdenac koji daje dovoljno vode, ili za vodovod gdje je to moguće. Iza klaonice treba zakazati prostranu jamu i dosta širokim odvodom spojiti je s klaonicom, tako da »odmetine« mogu iz klaonice neposredno utjecati u odvod. Odvod i jamu potrebno je svaki dan »odkužiti«. Klaonične prostorije kao i »orudje i sprave« u klaonici moraju se uvijek nakon svake upotrebe očistiti i oprati. Za podignuće, čišćenje i raskuživanje privatnih klaonica vrijede iste odredbe kao i za javne klaonice (15).

Pregledan opis izgleda i stanja varaždinske klaonice dao je vladin povjerenik koncem god. 1888. u svom izvještaju o izvršenom »nadpregledu«. On izvještava da se klaonička zgrada sastoji od 7 komora »opredijeljenih za klanje« (tzv. njemački oblik klaonice). One su prilično svijetle i dovoljno »čisto držane«. Pod je kamenit i nagnut prema otvorima za otjecanje izmetina. S ulične strane ispred zida nalazi se graba za izmetine. Ta graba je dugačka 30 koraka, a duboka 1 m i u nju se slijeva izmetina kroz propusne otvore na uličnom zidu. Graba je potpuno ruševna i prepuna izmetina koje se nikad ne odstranjuju. Budući da se klaonica nalazi blizu varaždinskog kolodvora, za vrijeme južnih vjetrova iz njene neočišćene grabe širi se prema željezničkoj stanici nesnosan smrad i »time štetonosni upliv na stanovništvo grada prouzročuje«. Zato postoji prijeka potreba da se ta klaonica napusti i sagradi nova, na nekom udaljenijem mjestu blizu Drave.

U primopredajnom zapisniku napisanom u klaonici 31. prosinca 1888. stavljena je primjedba da su strojevi i vitla u redu, ali na vratima klaoničkih prostorija nema natpisa iz kojih bi se moglo vidjeti gdje kolje koji mesar. Komore nisu dovoljno čiste i na podu ima podosta krvi što bi se »malom pomnjom lahko moglo izmesti i počistiti«. Uz to na tlu je gdjekoji kamen istrošen

i labav, što je »od prieke nužde« da se čim prije popravi ili dobrim izmijeni. U istom zapisniku doznajemo ponešto i o inventaru klaoničke pisarnice. Zabilježeno je da se tu nalaze: tintarnica s crnilom, dva držala i pera za pisanje, limena pjeskarnica, ravnalno, škare, 37 araka »ubilježne knjige«, 287 komada razglednica za meso, jedna štampana brošura i naredba zemaljske vlade od 3. svibnja 1877 (10, 1888, 11953).

Da je postojala dobra volja i želja da se odredbe »Veterinarskog zakona« provedu u djelo, potvrđuje i spis od 5. siječnja 1889. Toga dana gradski fizik dr Placido Kralj na sjednici županijske oblasti raspravljao je o tome da bi po zahtjevu »Veterinarskog zakona« trebalo graditi klaonicu, ali »grad nema vještog veterinara, a gradnja klaonice upravo ističe potrebu namješćenja veterinarske sile jer je sadašnji gradski privremeni živinar samo puki Kuršmidt«. Na njegov prigovor županijski tajnik primjećuje da je županijska oblast imala na uvidu živinarove svjedodžbe, ona ih je potvrdila i kao takve ih i priznaje (10, 1892, 7650).

11. veljače 1889. podžupan naređuje da čim prije treba ukloniti »mane i nedostatke« koje je vladin povjerenik ustanovio u klaonici (10, 1889, 4239). Već 10 svibnja gradsko poglavarstvo je obavijestilo podžupaniju da je očito da klaonica ne može ostati na sadašnjem mjestu, te da bi trebalo sagraditi novu pokraj rijeke Drave, a »... da je novaca i da je Dravska obala utvrđena, to bi se već i učinilo.« Kao što je odlučeno, gradsko poglavarstvo će se obratiti na ovdašnji kr. ug. građevni ured, ne bi li se ova »posljednja zapreka« mogla ukloniti. Bude li u tom smjeru uspjeha, gradnja će otpočeti (10, 1892, 4239).

Tako je 31. siječnja 1890. županija zahtijevala da gradsko poglavarstvo već prije početka »gradjevinske sezone« donese odluku o gradnji nove klaonice. Kako tom zahtjevu nije zadovoljeno, županija je naredila da se to učini u roku od 8 dana (10, 1890, 8864). Zatim, 7. ožujka upravni odbor varaždinske županije, na osnovi polumjesečnog izvještaja županijskog veterinara o stanju klaonice, donosi zaključak u kojem se utvrđuje da gradska klaonica ne odgovara zahtjevima »Veterinarskog zakona« i provedbenog nalogu tog zakona, ni položajem, a niti unutarnjim uređenjem jer se nalazi u neposrednoj blizini grada, tik do javne ceste i željezničke pruge — iz gnojne jame »dižu se vonj i kužni zrak«, što je opasno jer je na pokrajnjoj cesti jak promet, a stoka se i željeznicom prevozi — ni prostorno klaonica više ne zadovoljava otkada se tamo i sitna stoka kolje jer je prvobitno bila samo klanju krupne stoke namijenjena pa tako i građena — prostorije su tako prezauzete da se klanje ne može obavljati željenim redom niti održavati potrebna čistoća — u klaonici je samo jedan zdenac, a i taj nije upotrebljiv jer je voda u njemu obično zamuljena. Iz spomenutog može se zaključiti da klaonica ne samo ne zadovoljava u pogledu mjesta gdje se nalazi i opreme već se, štoviše, protivi veterinarsko-redarstvenim propisima, te se u interesu »zdravstva« ne može i ne smije dopustiti da ostane na sadašnjem mjestu. Stoga se u skladu s provedbenim nalogom određuje da se klaonica sa sadašnjeg mjesta odstrani te da se u području grada, na prikladnom mjestu, podigne nova klaonica, odgovarajuća svim zahtjevima. Poziva se gradsko poglavarstvo da ovaj predmet u sporazumu s gradskim zastupstvom bezodvlačno uzme na pretres, a o učinjenom čim prije, a najkasnije do 30. travnja tg. županiji podnese opširno izvješće (10, 1890, 2645).

Lako se vidi kako se u ono vrijeme još uvijek vjerovalo da se bolesti prenose smrdljivim zrakom, a to je u tom času bilo i te kako važno jer su se

građani bojali kolere koja je bila prisutna i smrtonosna; stoga su se pribojavali da bi neuredna klaonica, iz koje se širio nepodnošljiv zadah, mogla biti izvor zaraze.

Tako je 21. ožujka izabran »ad hoc« odbor koji je trebao da pronađe mjesto za novu klaonicu, a 25. srpnja taj odbor je predložio tri mjesta gdje bi se mogla sagraditi nova klaonica: 1. kod gradske »Krčme pri Dravi«. To mjesto je predložio gradski inženjer, a udaljeno je ponešto od Drave. Zastupnici su primijetili da bi klaonica na tom mjestu bila previše uočljiva, a građani ne žele vidjeti klaonicu kad se šecu do dravskog mosta; 2. kraj Drave, na zemljištu gdje je zgrada nadcestarije koju bi trebalo otkupiti zajedno sa zemljištem; 3. ispod željezničkog mosta, 1 — 1,5 m ispod gornjeg ruba nasipa. Ta lokacija je preniska (10, 1890, 8864; 8965).

Budući da gradsko zastupstvo nije prihvatilo ponuđena mjesta za klaonicu, odbor se ponovo sastao 25. kolovoza te predložio druga mjesta. No, zastupnici ni ta mjesta nisu smatrali za prikladna, već su 16. rujna tražili nove prijedloge (10, 1890, 9428). Zato je županija 31. listopada zahtijevala da grad konačno odluči na kojem mjestu će graditi klaonicu. No, gradska općina do drugog studenoga nije udovoljila zahtjevu, pa je županija požurivala donošenje odluke (10, 1890, 10712; 11285).

Tako je 15. studenoga izrađen približno ostvariv predračun klaonice ako bi se gradila na pašnjaku kod »sv. Mikule« (pokraj današnjeg sajmišta). Predviđeno je da će troškovi gradnje iznositi 33.210 forinti (10, 1890, 1494). Bilo je i drugih prijedloga, a među njima da bi se trebala graditi kod izrailjskog groblja. Neki zastupnici su predlagali da bi se gradila kod gradske »Krčme pri Dravi«, dok su drugi dali prednost gradilištu na posjedu WOLMAJERA, a treći su mislili da bi to bilo preskupo i zalagali se za gradnju kod dravskog nasipa. 15. prosinca gradsko zastupstvo nije prihvatilo prijedlog odbora da se klaonica smjesti »kod stare šintarije« i predlaže da se izvidi mjesto od Livadske ulice prema nasipu, između posjeda OZELJA i kuće DANOŠIĆA (10, 1890, 11285, i 1891, 696).

Iz spomenutih se podataka vidi da se gradski oci nisu mogli nikako dogovoriti gdje će graditi klaonicu, pa se zato županija umiješala u raspravu. Ona je upozorila gradsko poglavarstvo da se u pogledu izbora mjesta za gradnju klaonice treba strogo pridržavati provedbene naredbe, gdje se izričito kaže da se klaonica mora podignuti pokraj tekuće vode koja dovoljno brzo teče — a ta odredba naročito vrijedi za Varaždin gdje uz rijeku Dravu ima dovoljno bližih i prikladnih mjesta za gradnju klaonice (10, 1981, 805).

Iz zapisnika županijske sjednice, održane 5. veljače 1981, doznajemo da je gradnja klaonice tada bila »na stupnju proučavanja«. Spominje se da su nacrti donekle izrađeni, pa će nakon odobrenja predračuna započeti rasprave o investicijama, a 31. ožujka je bio rok određen za završetak tih rasprava (10, 1981, 1582).

No, 10. ožujka još uvijek nije bilo odlučeno gdje će se graditi klaonica. Zato su se u 15 sati sastali u gradskoj vijećnici predsjednik općine sa članovima odbora, a zatim se odvezli fijakerom do Drave da se tamo uvjere, koje mjesto je najprikladnije za gradnju klaonice. Zaključili su da je to »zemljište visokog erara« (državno), koje koristi Kr. ugarski inženjerski ured, jer tik do njega teče rijeka Drava. Ona bi odnosila sve otpatke, pa se smrad ne bi zadržavao, te bi se ovdje mogla održavati čistoća u punoj mjeri. Ako pak ne bi pošlo za rukom

kupiti tu zemlju, odbor predlaže za gradnju klaonice onaj prostor gdje se nalazi gradska »Krčma pri Dravi«. Građevni stručnjak ing. VLADIVOJ ŠNAPP misli da su oba spomenuta mjesta prikladna, iako je ono »od erara« prikladnije i jeftinije. Napominje da ni s estetskog stanovišta tom mjestu nema prigovora, ali bi se trebalo nasipati. Odlučeno je da se od erara otkupi cijeli prostor sa zgradom inženjerskog ureda, na površini od 529 četv. hvati i komad zemljišta površine 249 četv. hvati, na kojem Kr. ug. državna nadcestarija ima skladište (10, 1891, 2710; 5304).

12. travnja gradsko poglavarstvo je zamolilo ug. ministarstvo trgovine da dozvoli kupnju i odredi uvjete prodaje. Budući da do 10. listopada ministarstvo nije odgovorilo na molbu, gradsko poglavarstvo je ponovo podastrlo molbu. 19. prosinca ministarstvo obavještava gradsko poglavarstvo da je molba odbijena s obrazloženjem da će se drveni dravski most, koji je sagrađen god. 1836, zamijeniti novim pa bi klaonica smetala kod njegovog postavljanja (10, 1891, 10772 i 1982, 1168).

Samo usput da spomenemo da je gradsko poglavarstvo osam mjeseci trebalo da čeka kako bi ugarsko ministarstvo nepovoljno riješilo molbu (!). To očit dokazuje da je ugarsko ministarstvo kočilo gradnju klaonice u hrvatskom gradu. Konačno je 17. veljače 1891. gradsko zastupstvo odlučilo da će ipak klaonicu graditi na čestici kod gradske krčme (10, 1892, 4453).

Tako 20. travnja gradski inženjer predlaže položajni nacrt klaonice. U obrazloženju se spominje da će zemljište trebati znatno nasipati, a temelje zgrada ojačati — dvorište će biti dovoljno prostrano, a smještaj zgrada spretan — jedna podzemna odvodna cijev će tekuće otpatke odvoditi u Dravu (10, 1892, 1493).

Kada je konačno određeno mjesto gdje će se graditi klaonica, trebalo je odlučiti kako će ona izgledati. Tako je 14. lipnja VILIM OTTO THANHOFER, gradski veterinar izrazio mišljenje da novu klaonicu ne bi trebalo graditi po uzoru na staru varaždinsku klaonicu, nego na osječku čija gradnja je god. 1890. završena i predana na upotrebu (10, 1892, 7121).

God. 1892. kolera se opet pojavila na granici Hrvatske. Zemaljska vlada, poučena prošlom epidemijom kolere koja je za dvije godine (1872. i 1873) oborila u Ugarskoj 190.000 osoba, poduzima mjere opreza, a pored ostalog požuruje gradnju nove klaonice u Varaždinu (18, 1892, 36).

Stara klaonica je za to vrijeme još uvijek bila u upotrebi, a strah od kolere daje poticaja da se o njoj ponovo raspravlja. Njena gnojna jama ostala je neriješeni problem. Tako je 22. srpnja županijski fizik izvijestio županiju da je gnojna jama u klaonici potpuno ruševna i puna izmetina, a kada se isprazni, opet se brzo napuni kišnicom jer nije natkrivena. U svezi toga 27. srpnja veliki župan je upozorio gradonačelnika da su on i građevinski stručnjak osobno odgovorni za svakodnevno skupljanje i »dezinfekciju« izmetina najprikladnijim sredstvom te za čišćenje gnojne jame svaki drugi dan u noćno doba. I, napokon da »jednom već predloži operat nove sagrađiti se imajuće klaonice« (10, 1892, 10316).

Tako 4. kolovoza ing. ŠNAPP izvještava gradsko poglavarstvo da su sve predradnje potrebne za gradnju klaonice kod gradske krčme završene. Sada treba izraditi nacrt klaoničkih prostorija za klanje »velikog rogatog blaga, teladi i krmke«. Budući da za takve prostorije ima više »sustava«, moli gradskog veterinara da mu predoči onaj koji bi za varaždinsku klaonicu najbolje odgovarao (10, 1892, 10335).

Gradski veterinar V. O. THANHOFER predlaže neka gradski inženjer otputuje u Osijek pogledati klaonicu i po njenom uzoru načini nacrt. Gospodarski odbor nije na to pristao nego predlaže da se iz Osijeka zatraži nacrt klaonice. Inženjer objašnjava da to ne bi bilo dovoljno jer nisu u pitanju samo zgrade, nego u većoj mjeri unutarnje uređenje i sprave, a to se iz nacрта ne može vidjeti (18, 1892, 40). Na kraju je gradsko zastupstvo odlučilo da inženjer i tri gradska odbornika otputuju u Beč, Prag, Žiškov, Marienberg i Karlsbad u svrhu »razgledavanja« električnih centrala, a usput da pogledaju i klaonice (10, 1892, 10735). Treba prigovoriti da u toj delegaciji nije bio veterinar.

Gradnja nove klaonice se oteгла, a strah od kolere povećavao se svaki dan. Stoga zemaljska vlada poziva velikog župana da svojim utjecajem pospješi završetak rasprava oko gradnje klaonice i isposluje da se ona što prije sagradi tako da zadovolji zahtjeve javnog zdravstva. U dopisu je naglašeno »da sadašnje stanje tamošnje klaonice ne smije se nikako trpiti, a najmanje u vrijeme gdje bolest kratelj (kolera) prieti cijeloj domovini, pošto je klaonica u Varaždinu sada vrelo kuživa i raznim bolestima, koja se rasprostiru gradom i okolicom pa truju zdravlje pučanstva« (10, 1892, 581).

No, ing. ŠNAPP 7. rujna obavijestio je gradsko poglavarstvo da ne može elaborat izraditi u određeno vrijeme jer »osnivanje klaonice treba više razmišljanja, a naročito je potrebno zadovoljiti higijenskim propisima«. Spominje da je na putovanju vidio lijepe i spretne uređene klaonice jedino u Münchenu i Grazu, pa će po njihovom uzoru sagraditi klaonicu u Varaždinu (18, 1892, 37). Prije svega pak moli da mu se da program iz kojeg će se vidjeti: što treba sagraditi — koliko će se komada velikog i malog blaga te svinja klati dnevno — da li bi staje trebale biti veće — treba li planirati posebnu ledanu i prostoriju za »čišćenje želudcah i crevinah«. Pretpostavlja da to gradski veterinar može najbolje ocijeniti, ali bi trebalo poslušati mišljenje i gradskih mesara. Tako bi se »sve na vrijeme doznalo i ustanovilo i ne bi se tek nakon dovršene gradnje pokazalo da je klaonica premala i nepraktična« (10, 1892, 10735). Dne 15. rujna županija ponovo požuruje »neka se jednom već predloži« elaborat klaonice (10, 1892, 10581).

No, V. O. Thanhofer, gradski veterinar, uporan je u predlaganju da bi klaonicu trebalo graditi po uzoru na osječku, pa 16. rujna predlaže gradskom poglavarstvu da se njega i inženjera pošalje u Osijek pogledati klaonicu. Njegov prijedlog nije prihvaćen, nego je odlučeno da inženjer sam otputuje u Ljubljanu razgledati klaonicu, »jer osječka ne zadovoljava u svakom pogledu« (10, 1892, 12765).

Danas je teško protumačiti koji razlozi su ponukali veterinara Thanhofera da je tako uporno nastojao ostvariti svoju zamisao o gradnji varaždinske klaonice po uzoru čak i za ono vrijeme veoma primitivne osječke, a pogotovo je to čudno kada spominje da je na svom studijskom putovanju u Leipzigu, Hanoveru i Berlinu izučavao uređenje klaonice.

Da bi stanovništvo grada podržalo gradnju nove klaonice, u mjesecu prosincu je u novinama Varaždinske vijesti objavljen napis u kojem se upozorava da bi gradnjom trebalo požuriti radi prijeteće kolere (18. 1892, 42). 14. siječnja 1893. veliki župan naređuje da se na sjednici gradskog zastupstva odmah predloži potpuno izrađeni elaborat, da se tijekom mjeseca siječnja raspiše jeftinba, a čim nastane pogodno vrijeme za građevinske radove, da se započne gradnja (10, 1893, 1570).

Tako je 4. veljače gradski inženjer na skupštini gradskog zastupstva predložio građevinski nacrt klaonice. U troškovniku je prikazano da će klaonica s ledanom stajati oko 44.000 forinti (10, 1893, 1789).

Iako je izgledalo da su dvogodišnje rasprave, prijedlozi i natezanja oko smještaja klaonice već odavno okončani, i da je početkom veljače 1981. donijeta konačna odluka gdje će se ona graditi, dr JURINAC, gradski zastupnik, ponovo je na skupštini o tom raspravljao i obrazložio svoje mišljenje: »Klaonica će veoma nedelikatno izgledati i čudan utisak činiti na tamošnje šetaoce, kojih ondje ljeti veoma mnogo prolazi i stoga bi shodnije bilo, da se nova klaonica gdje drugdje gradi«. I zastupnik ERHATIC se izjasnio protiv lokacije kod dravske krčme obrazlažući svoj stav tvrdnjom da će nasipavanje gradilišta stajati »više nego što vrijedi«. Na koncu je odlučeno da će se klaonica ipak tamo graditi gdje je predviđeno, ali cisterna za vodu i ledana neće se graditi jer tako će se na gradnji prištedjeti, a osim toga: »ledvenica bi mesarom od male koristi bila, pošto bi od grada bila udaljena, a meso bi se putem, uslijed dulje vožnje stopilo» (10, 1893, 1789).

Tako je 15. veljače odlučeno da će se kod gradnje klaonice primijeniti »sustav dvorana« (Hallensystem), zatim da će se povezati Državni mjernički ured i Ravnateljstvo željeznice na »mješovito povjerenstveno izviđanje mjesta kod Drave« gdje će se graditi klaonica jer su spomenute ustanove zainteresirane u svezi smještaja i kanalizacije (18, 1893, 7).

Već 22. ožujka oglašena je javna rasprava o gradnji klaonice. Tom prigodom je u Varaždinskom vjesniku objavljen slijedeći oglas:

»Slavno gradsko zastupstvo u Varaždinu zaključilo je podići na mjestu sada postojeće gradske krčme kod Drave, blizu Dravske obale i to među državnom cestom i željezničkom prugom Čakovec — Varaždin još ove godine NOVU KLAONICU s potrebnim sgradama i prostorijama, od koje klaonice bude u Dravu sveden zidani kanal, pak je u svrhu podieljenja obrtne dozvole potpisana obrtna oblast odredila za razpravu u tom predmetu ročište na licu mjesta na dan 22. travnja 1893. u 3 sata po podne, na koje je pozvala sve interesente. To se u smislu 27. paragrafa obrtnog zakona stavlja do sveobćega znanja svakome koji uz potrebite dokaze i obavjesti može imati kakve prigovore. Ako neće na tom putu stajati nikakovi javni obziri, dozvoliti će se podignuće klaonice«(10, 1893, 3676 i 18, 1893, 13).

Budući da kod ročišta nitko nije stavio prigovor, raspisana je jeftinba, a u pogledu mjesta već je postojao pravovaljan zaključak pa će konačno otpočeti i gradnja (18, 1893, 17.) No, 15. svibnja vraćen je elaborat građevnom odboru radi povećanja građevnog prostora i izmjene načina gradnje staja. (18, 1893, 18). Tako je 8. lipnja azključeno da dvorište buduće klaonice treba proširiti za 10 m prema sjeveroistoku po cijeloj širini, a staje će se graditi od kamena, a ne od drva (18, 1893, 22).

15. srpnja prihvaćen je predračun nove klaonice u iznosu od 52.218 forinti i 78 novčića, a 9. kolovoza raspisana je i u zagrebačkim Narodnim novinama oglašena za 9. rujna jeftinba građevinskih radova (10, 1893, 10314, i 1894, 9). No

18. kolovoza vlada je odbila molbu grada Varaždina da se za gradnju klaonice upotrijebe novci iz »regalno-odštetne glavice«, pa je jeftinba odgođena (18, 1893, 33).

10. ožujka 1894. održana je u gradskoj vijećnici »pismena ponudbena rasprava «za izvođenje gradnje (18, 1894, 10). Tako je 15. ožujka gradsko zastupstvo prihvatilo ponudu građevnih poduzetnika Pristera i Deutscha iz Zagreba. Oni su ponudili 6,5% popusta, što je iznosilo 3.394 forinti i 22 novčića, te položili jamčevinu od 10%, pa je 17. ožujka s njima potpisan ugovor da će za zidanje temelja upotrebljavati »Roman cement« — zgrada će biti stavljena pod krov u tekućoj godini, a ožbukana u slijedećoj — konac god. 1895. je određen kao rok dovršenja svih građevinskih radova (10, 1894, 3178).

9. lipnja novine su obavijestile da gradnja klaonice dobro napreduje pa su zgrade već »nad zemljom« u visini jedne trećine. Gradilište je trebalo nasipati do razine »zemaljske ceste« kako bi se zaštitilo od poplave, zbog toga je gradnja temelja dugo trajala (18, 1894, 23).

Već 6. studenoga izvršen je »očevid gradnje klaonice«. Povjerenstvo je pregledalo radove i osvjedočilo se da su oni propisno izvedeni i nema zapreke da se građevinskim poduzetnicima isplati i treći obrok od 12.000 forinti. Iz zapisnika se vidi da su do tada bili završeni slijedeći radovi: nasipavanje dvorišnog tla, izvedena kanalizacija i bunari — osiguranje glavnog kanala — adaptacija gradske krčme kod Drave — gradnja klaonice za rogato blago — gradnja klaonice za svinje — gradnja prostorije za klanje iz nužde te prostorije za čišćenje želudaca i crijeva — gradnja staje za 20 kom. rogatog blaga — gradnja staje za svinje — gradnja odvojenog zahoda — gradnja gnojne jame i izvedba ograde oko dvorišta (10, 1894, 12303).

Za upotrebu zemljišta, ispod kojeg je proveden kanal iz klaonice u Dravu, grad je trebao plaćati K. ug. državnim željeznicama godišnje 1 krunu srebra i 50 novčića (10, 1894, 4533).

Početkom studenoga dovršena je gradnja nove varaždinske Gradske klaonice. Povjerenstvo je potvrdilo da su radovi izvršeni u posvemašnom redu pa je »pohvalba« obavljena. Odlučeno je da će se klaonica predati na upotrebu slijedeće godine (68, 1894, 45).

Posveta klaonice obavljena je 29. svibnja 1895. Taj svečani čin obavio je varaždinski kanonik, što potvrđuje važnost događaja, a prisutni su bili među ostalima i gradski veterinar te svi varaždinski mesarski obrtnici. Nakon svečanosti priređena je zabava (18, 1895, 22).

31. svibnja na sjednici gradskog poglavarstva podnesen je izvještaj u kojem je rečeno da je klaonica sasvim uređena i da će se u njoj otpočeti s klanjem 1. lipnja 1895. Od uređaja nedostaju samo pumpe za vodu koje je trebala isporučiti tvrtka Walser iz Beča (10, 1895, 6107).

U mjesecu kolovozu gradsko zastupstvo raspravljalo je o električnom osvjetljenju »Mostne ceste« do klaonice i zaključilo da bi tu cestu do klaonice svakako trebalo osvijetliti. Izglasani su i troškovi za tu svrhu u iznosu od 921 forinti i tekući troškovi održavanja u godišnjem paušalnom iznosu od 350 forinti. Spomenuto je da bi troškovi za petrolejsku rasvjetu na toj cesti iznosili godišnje 340 forinti (18, 1895, 32). No, već u rujnu priopćeno je u Varaždinskom viestniku da u klaoničke prostorije neće biti postavljena električna rasvjeta jer tamo

nije potrebna (18, 1896, 40). Ovu vijest bismo mogli objasniti nastojanjem »gradskih otaca« da se smanje troškovi održavanja klaonice. O sitnim potrebama klaonice, kada se u njoj već počelo klati, nije se vodilo dovoljno računa, što se može zaključiti iz dopisa gradskog veterinara 25. siječnja 1897. kojim obavještava gradskog ekonomu da klaonica ima ogrjeva još samo za tri dana (10, 1897, 1246).

DOKUMENTACIJA

Uputa

Kod citiranja spisa u tekstu — prva brojka u zagradi je redni broj spisa u dokumentaciji, druga je godina, a treća arhivski broj spisa. Ako ima više spisa, njihovi brojevi se odvajaju točkom i zarezom.

Kod citiranja novina — prva brojka je redni broj u dokumentaciji, druga je godina, a treća je broj novina.

Kratice

AGV = Arhiv grada Varaždina

GMV = Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin

HAV = Historijski arhiv Varaždin

1. Liber civitatis (1454 — 1464). Gradska knjiga (zapisnik grada Varaždina i unesci u zapisniku). AGV. HAV. Odjel protokola br. 1.
2. ANDROIĆ, M. i R. JURICAN: Naučna građa o veterinarstvu 1209 — 1850. Transkripcija. Rukopis. Varaždin, 1967 — 1968.
3. FILIC, K.: Varaždinski mesarski ceh. Varaždin, 1968.
4. TANODI, Z. i A. WISSERT: Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdini. Tom II. Pars. I. Libri civitatis (1454 — 1464 et 1467 — 1469). Varaždin, 1944.
5. PIHLER, L.: Iz starog Varaždina. Sukobi mesara s gradskim magistratom u 18. vijeku. Varaždinske novosti. V/1934, 250, 1.
6. JANKOVIC, J.: Pabirci iz poviesti grada Varaždina. Hrvatska straža III/1888.
7. JANKOVIC, J.: Pabirci po povijesti županije varaždinske. Varaždin, 1898. Brzotiskom Stj. pl. Platzera.
8. Arhiv porodice Erdödy. HAV.
9. VALDEC, S.: Uspomene iz najmlađeg mog djačkog života u Varaždinu. Varaždin, 1914. Nkl. i tis. Platzera.
10. AGV. Politički spisi. HAV.
11. AGV. Sjednički spisi. HAV.
12. AGV. Redarstveni spisi. HAV.
13. Zbornik zakonah i naredabah valjanih za Hrvatsku i Slavoniju god. 1872. Zagreb, 1872. Tiskom dr. Ljudevita Gaja.
14. Zakon i provedbeni propis o postupku proti goveđoj kugi. Zagreb, 1878. Tiskom tiskare »Narodnih Novinah«.
15. SMREKAR, M.: Hrvatsko ugarski obrtni zakon (Zak. čl. XVII) 1884. Zagreb, 1892.
16. Hrvatska straža. Tjedni list za politiku i hrvatske narodne interese III/1887. Tisak J. B. Stiflera Varaždin.
17. VUKOVIĆ, V. i L. KERN.: Zbirka zakona, naredaba i propisa valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju, što se odnose na veterinarstvo. Sv. 1. Zagreb, 1906. Tisak Vilima Eisenstädtera.
18. Varaždinski viestnik III — VII/1892 — 1896. Tisak J. B. Stifler Varaždin.

DIE VARAZDINER SCHLACHTHÄUSER IN DER VERGANGENHEIT

Vor nahezu 500 Jahren wurde in Varaždin ein zweckmässiger Verwaltungsrahmen geschaffen, d. h. die Stadt Varaždin hat Entschlüsse und Verordnungen für Viehschlachtungen, Gesundheitslehre und Sauberkeit in der Stadt gebracht.

Demzufolge hat der Stadtrichter im Jahre 1457 diejenigen Fleischerein versiegelt, in denen die Fleischer das Vieh in der Innenstadt geschlachtet haben. Im Jahre 1462 hat das Varaždiner Gericht beschlossen, bei dem Entschluss zu bleiben, dass das Vieh nur in Schlachthäusern geschlachtet werden darf. Dies ist allerdings der erste und älteste Entschluss über die Schlachtungen des Viehs in Schlachthäusern, welcher im mittelalterlichen Kroatien herausgegeben und als schriftliches Dokument aufbewahrt ist. Darum ist es auch von besonderer Bedeutung für die Geschichtserforschung der Stadt.

Der Stadtmagistrat hat im Jahre 1743 den Fleischern angeordnet, dass sie ausserhalb der Stadt ein Schlachthaus bauen müssen, weil die Hygiene bei Schlachtungen nachgelassen hat. Im Jahre 1768 haben die Bürger die Königin Maria Theresia gebeten, ihnen das Schlachthaus, welches der Graf Erdödy konfisziert hat, zurückzugeben.

Im Jahre 1830 hat die Varaždiner Gespanschaft dem Grafen Erdödy befohlen, für den Bedarf der Fleischschlächter aus der alten Stadt, ein Schlachthaus ausserhalb der Stadt zu bauen. Dieses Schlachthaus wurde im Jahre 1831 in der Poklečanska Strasse aufgebaut und im Jahre 1842 erwähnt. In demselben Schlachthaus wurde das Vieh noch im Jahr 1851 geschlachtet.

1851 wurde das Stadt-schlachthaus repariert, doch wegen der Abgenutztheit wurde im Jahre 1870 ein neues Schlachthaus deutschen Typs mit 5 Räumen in einem Gebäude aufgebaut. Doch hatte dieses von Anfang an viele Mängel. Im Jahre 1887. hat man im Hof des Schlachthauses einen Schweineschlachtraum erbaut.

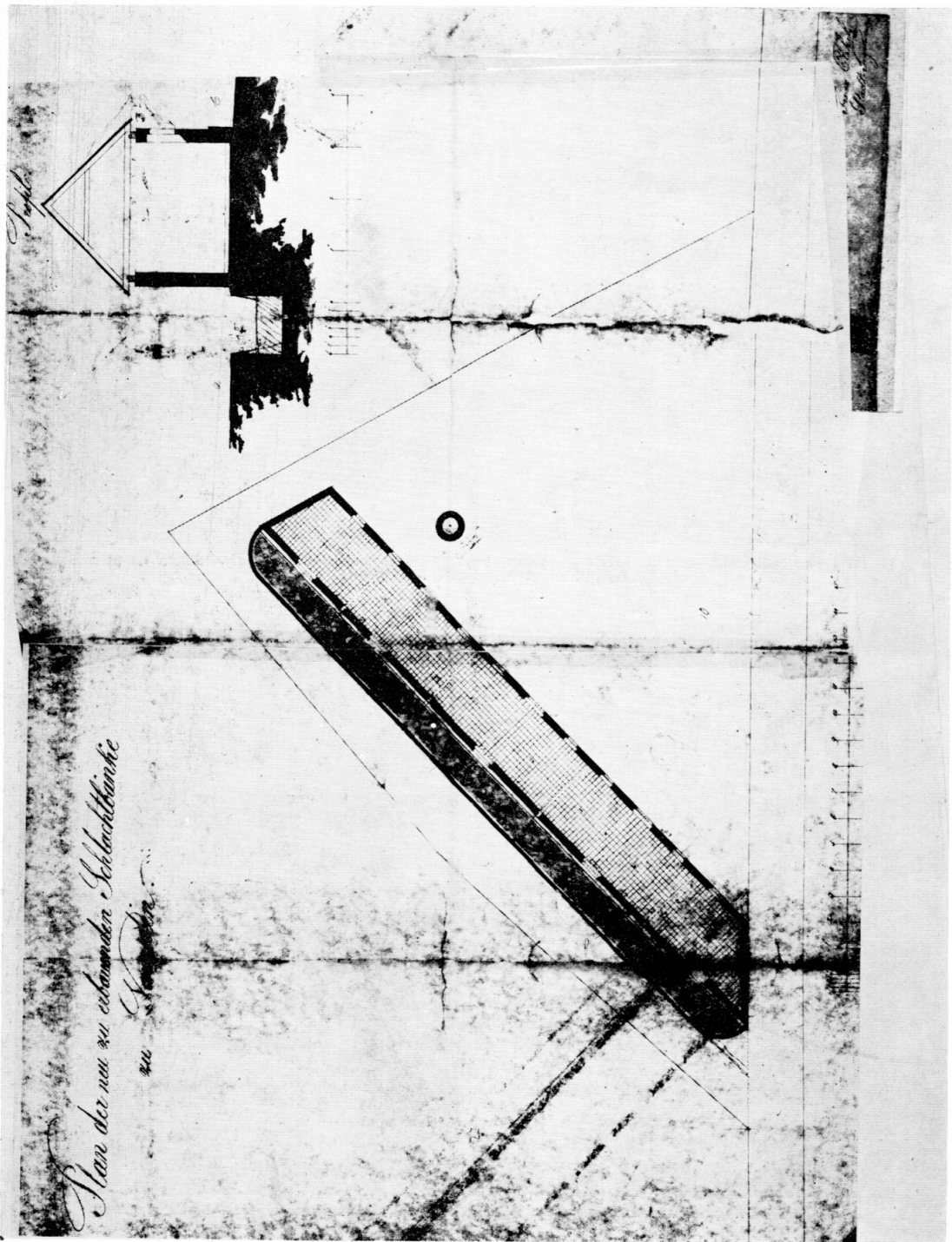
Im Jahre 1893 wurde ein neues modernes Schlachthaus französischen Typs in der Nähe des Flusses Drava gebaut, weil das alte ausgedient hatte. Diesses moderne Schlachthaus besass Hallensysteme für Viehschlachtungen, für Schweine und abgesonderte Räume für Notschlachtungen. Der Bau wurde 1894 zu Ende geführt und am 1. Juni 1895 hat man mit den Schlachtungen begonnen.

2
 Merckst das ywanig Rudner thies fleysch
 pengt Speckhat dar auch das fleisch
 derstatt geflorey halley das die fleysch
 ober fary halley ewerday hufw oberfuor
 der ist verfallig mit 2 y

17. 11. I 1464. zaključak suda da ostaje pri odluci koju je donio ban zajedno s priseznicima da mesari smiju klati stoku samo u klaonicama

18
 In Tudis d. Decembris fuit factum
 R. Banus Johannes de h. d. n. i. p. h. d.
 vna d. p. h. d. h. d. i. n. d. p. h. d. h. d.
 vna d. p. h. d. h. d. i. n. d. p. h. d. h. d.
 vna d. p. h. d. h. d. i. n. d. p. h. d. h. d.
 vna d. p. h. d. h. d. i. n. d. p. h. d. h. d.
 vna d. p. h. d. h. d. i. n. d. p. h. d. h. d.
 vna d. p. h. d. h. d. i. n. d. p. h. d. h. d.

18. 28. XI 1457. gradski sudac je zapečatio neke mesnice, jer su mesari klali stoku u gradu

19. Plan varaždinske kćionice koja se na'azila na ugtu današnjih ulica M. Pavlić i F. Suplia. Izradio ga je Franc Ptohl gradski mjernik god. 1868.